

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЦІЛЬОВОГО КОМПОНЕНТА НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ЗМІСТІ ІНШОМОВНОЇ ОСВІТИ В 30-40-Х РР. ХХ СТ.

У статті на основі історичних джерел та архівних матеріалів розглянуто зміст цільового компонента навчання іноземних мов у вітчизняній школі в 30-40-х рр. ХХ ст. та визначено основні напрями його розвитку. Проаналізовано програми й навчальні плани з іноземних мов для середніх шкіл.

Освітні реформи 30-х років відіграли важливу роль щодо змін у справі розвитку шкільної освіти, посилення уваги до вивчення іноземних мов і започаткували нове бачення цілей викладання іноземних мов у школі. У період дії постанов про школу, в яких розглядалося навчання іноземних мов (1931, 1932, 1934, 1935 рр.), Центральний Комітет ВКП(б) вимагав перегляду й переробки шкільних програм, що призвело до зміни кількості годин вивчення іноземних мов та, відповідно, уточнення цільового компонента навчання цих мов. У 30-х роках склалися серйозні передумови для значного підвищення якості вивчення іноземних мов у школі. Однак серйозною перешкодою у вирішенні таких проблем стала Велика Вітчизняна війна.

Попри досить активну участь у процесі формування нових цілей навчання іноземних мов відомих учених (В.М. Александер, І.О. Грузинська, А.А. Любарська, Н.Е. Мамуна, О.О. Миролубов, А.В. Монігетті, І.В. Рахманов, Н.І. Теннова, З.М. Цветкова, В.С. Цетлін, Л.В. Щерба) загальні напрями становлення цільового компонента навчання іноземних мов потребують більш детального розгляду в контексті розвитку шкільної освіти в цілому.

З огляду на це метою статті є проаналізувати зміст цільового компонента навчання іноземних мов у вітчизняній школі в 30-40-х роках ХХ ст. та визначити основні напрями його розвитку у зв'язку з домінуючими в цей період педагогічними ідеями.

Розпочнемо з того, що викладання іноземних мов на початку 30-х рр. велося за програмою 1927 р. Чітка установка на формування рецептивних мовленнєвих умінь, переважаюче навчання читання і вживання усного мовлення та письма як засобів навчання виступали основними характеристиками тогочасного етапу розвитку цільового компонента навчання іноземних мов. Автори програми зазначали: "Школа не може ставити мету навчати розмовного мовлення, оскільки не володіє достатньою кількістю часу для практики і не може витратити його на повідомлення учням тих навичок, які, можливо, і не будуть повною мірою використані ними" [1: 118].

У зв'язку з постановою ЦК ВКП(б) від 25 серпня 1932 р. "Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі", де сформулювалося наступне завдання школи: "Визнати необхідним, щоб середня школа обов'язково забезпечила знання однієї іноземної мови кожному, хто закінчує школу" [2: 3], вперше почали наголошувати на активному оволодінні іноземною мовою в школі.

Оскільки після цієї постанови роль і питома вага іноземної мови як навчального предмета значно зросла, методисти взялися до інтерпретації цього завдання, насамперед, стосовно цілей навчання іноземних мов. Спершу вони висловлювали думки, які стосувалися, головним чином, практичної мети. Загальноосвітній, виховний і розвиваючий потенціал навчання іноземних мов залишався поза увагою. Так, І.О. Грузинська зазначала, що при вивченні іноземної мови потрібно оволодіти всіма видами мовленнєвої діяльності, включаючи до неї навички вимови, усного мовлення, орфографії, читання, а також систематичний курс граматики.

Для порівняння різних тлумачень практичної мети навчання іноземних мов розглянемо точку зору В.М. Александера, який виділяв наступні її компоненти: 1) розуміння тексту й легкої газетної статті за допомогою словника; 2) самостійний переклад тексту за допомогою словника в письмовій формі без грубих помилок; 3) розуміння усного мовлення середнього ступеня важкості на суспільно-політичні та побутові теми і вміння усно виражати думки, вживаючи прості типові речення в межах вивчених тем [3: 72].

Проаналізувавши ці точки зору, бачимо, що обидва автори відносили формування умінь та навичок читання й усного мовлення до задач навчання. Відмінність полягає в наступному: І.О. Грузинська тлумачила практичну мету більш розширено, включаючи до її складу письмо й систематичний курс граматики. В обох авторів описані задачі навчання належали до сфери практичного володіння мовою, а загальноосвітня, виховна і розвиваюча цілі були в них абсолютно відсутні. Погоджуємося з думкою О.О. Миролубова, який, пояснюючи пріоритетну важливість практичної мети в той період, зазначав, що індустріалізація країни і приплив іноземних спеціалістів вимагали різкого збільшення кількості осіб, які б володіли іноземними мовами.

Незважаючи на необхідність обов'язкового забезпечення знання однієї іноземної мови кожному випускнику школи, автори програми 1933 р. досить скромно формулювали практичні цілі навчання: "Читати та розуміти іншомовний текст і мати певний запас слів і виразів, необхідних для елементарного користування мовою" [4: 28]. Така цитата свідчить про рецептивну спрямованість програми. Згадка про елементарне користування мовою у зв'язку з вимогами знання слів і виразів дуже мало говорить про здатність використовувати ці слова у власному усному мовленні. Звичайно, при тогочасній кількості годин (18 тижневих годин за весь курс) ставити питання про оволодіння учнями усім мовленням було важко.

Вищесказане дозволяє зробити висновок, що прийняття постанови ЦК ВКП(б) від 25 серпня 1932 р. зумовило формування наступних напрямів розвитку цілей навчання іноземних мов у змісті іншомовної освіти: 1) превалювання практичної мети без визначення загальноосвітньої, виховної й розвиваючої цілей; 2) наголошення переважно на рецептивному засвоєнні іноземних мов, тобто навчанні читання та розумінні іншомовного тексту; 3) надання скромної ролі усному мовленню в навчанні іноземних мов (на рівні володіння "певним запасом слів і виразів").

У зв'язку з тим, що в 1934 р. різко збільшилася кількість годин на іноземні мови, з'явилася можливість надати більше уваги навчанню усного мовлення. Тому в 1935 р. видається нова програма з дещо іншим підходом до визначення цільового компонента навчання іноземних мов. Вона висувала ціллю навчання іноземних мов всебічне володіння мовою, тобто усім і

писемним мовленням, причому вимоги продуктивного володіння мовою були поставлені цього разу на перший план. Також підкреслювалося, що живе іншомовне мовлення повинне бути вихідним моментом навчального процесу й сприяти оволодінню мовою за найбільш короткий термін.

Таким чином, наступним напрямом розвитку цільового компонента навчання іноземних мов стала спрямованість програми 1935 р. на оволодіння учнями продуктивними видами мовлення. Однак ця програма практично не вплинула на навчальний процес у цілому і, зокрема, на реалізацію визначених цілей навчання іноземних мов, оскільки в 1936 р. з'явилася нова програма.

Варто зауважити, що увага до іноземних мов, викликана постановою ЦК ВКП(б) від 25 серпня 1932 р., з часом послабилася, розпочалося скорочення годин на іноземну мову. Можна висловити припущення, що певну роль у цьому відіграли невинуваті очікування на швидкі й радикальні зрушення у рівні володіння іноземною мовою.

З появою програми 1936 р. різких змін щодо визначення цільового компонента навчання іноземних мов не спостерігалось. Загальна установка на розвиток усного мовлення збереглася, але, порівняно з програмою 1935 р., мала вже більш скромне формулювання: "Одним з найважливіших видів робіт є розвиток навичок живого мовлення" [5: 5].

У 1937-1938 рр. кількість годин на вивчення іноземних мов продовжувала зменшуватися, що викликало створення нової програми (1938 р.), яка містила серйозні зміни у формулюванні практичної мети навчання мов у напрямі повернення до розвитку рецептивних умінь читання і розуміння текстів, а навчання усного мовлення була відведена більш скромна роль [6: 2]. Крім того, автори програми 1938 р. вперше запропонували навчання перекладу як програмну вимогу. На нашу думку, висунення рецептивних умінь читання як мети навчання можна вважати виправданим, враховуючи зменшення кількості годин на вивчення іноземних мов у школі. Водночас визначення перекладу як мети навчання іноземних мов свідчить про зростання уваги до свідомо-порівняльного підходу в навчанні іноземних мов.

Отже, аналіз програм 30-х років ХХ ст. засвідчує, що в плані оволодіння іноземною мовою у вітчизняній школі ставилася головним чином практична мета, а загальноосвітні, виховні й розвиваючі цілі чітко не формулювалися. Проте ми знаходимо ряд вказівок, які свідчать про те, що автори програм значною мірою враховували загальноосвітні можливості іноземної мови. Звернемося до програми 1933 р., де підкреслювалося, що учнів потрібно знайомити зі зразками класичної та сучасної художньої літератури, сприяючи створенню в них певного світогляду; необхідно використовувати історичний матеріал, щоб дати учням уявлення про життя та розвиток мови і про історичну обумовленість сучасної мови.

Найбільше уваги загальноосвітньому значенню іноземних мов присвятив Л.В. Щерба. Він дуже переконливо доводив, яку велику роль відіграє філологія у формуванні висококультурної людини. Л.В. Щерба стверджував, що сутність філологічної освіти полягає в двомовності – доброму володінні двома мовами, але необхідним є "порівняння двох мовних систем". Інакше навчання іноземних мов "втрачає будь-яку загальноосвітню цінність" [7: 33].

Учений робить висновок, що загальноосвітня цінність іноземної мови як навчального предмета полягає в наступному:

"1. Учні привчаються уважно читати книги.

2. На основі цієї навички зрозуміють механізм грамотного ... письма, його важливість та необхідність у практичному житті і будуть прагнути до свідомого оволодіння стилем.

3. Звільняючись із полону рідної мови, учні звикають бачити речі такими, якими вони є в дійсності" [7: 36].

Щодо виховних і розвиваючих цілей навчання іноземних мов, то вони спеціально не визначалися у програмах 30-х років ХХ ст. Проте в середині 30-х років, коли все більше поширювалася загроза війни і припинялися безпосередні контакти з іноземцями, посилювалася увага до виховного впливу навчального матеріалу, особливо в плані ідеологічного виховання. Підручники з іноземних мов почали насичуватися радянською тематикою. Виховання здійснювалося шляхом використання ідеологічно спрямованих текстів – не автентичних, а перекладених із російської мови на іноземну.

Деякі вчителі, як зазначала Н.І. Теннова, під виховними цілями навчання іноземних мов розуміли підтримання необхідної дисципліни на уроці й часто зводили їх до нескінченного та безрезультатного "моралізування" і зауважень через погану роботу, неухважність та розмови протягом уроку [8: 12]. За О.К. Чапліною, при правильній організації викладання іноземної мови в учнів виховуються кращі якості людського інтелекту, цілеспрямованість, стимулюється інтерес до певної мови, мобілізується воля учнів до роботи над вивченням мови та формується особистість [9: 3].

Таким чином, з другої половини 30-х років ХХ ст. стосовно загальноосвітньої і виховної цілей навчання іноземних мов склалися тенденції: 1) розкриття загальноосвітньої цінності іноземної мови через "порівняння двох мовних систем" (Л.В. Щерба); 2) посилення ідеологічного виховання у період поширення загрози війни; 3) висловлення вітчизняними методистами різних тлумачень виховних цілей навчання іноземних мов при повній відсутності цих цілей у шкільних програмах.

Звернемося до аналізу змісту цільового компонента навчання іноземних мов та визначення основних тенденцій його розвитку в 40-х роках ХХ ст. План на 1940/41 навчальний рік передбачав збільшення кількості годин на іноземну мову і, на думку О.О. Миролубова, був найбільш вдалим стосовно розподілу годин по класах, але проіснував лише рік, оскільки війна перешкодила його здійсненню в наступні роки.

У наказі Народного Комісара Освіти УРСР С. Бухала від 26 серпня 1941 р. "Про військову й фізичну підготовку учнів 8-10-х класів середніх шкіл у 1941-42 навчальному році" визначалося найголовніше завдання школи в цьому році, яке полягало у "вихованні серед молоді дужих, відважних захисників нашої батьківщини, здатних на будь-яку жертву для блага своєї вітчизни, прищеплення молоді навиків і якостей, необхідних майбутнім бійцям і медичним сестрам" [10]. У зв'язку з цим було вирішено збільшити для середніх шкіл на 1941-42 н. р. кількість годин на військово-фізкультурну та військово-санітарну підготовку учнів, зменшивши при цьому кількість годин на іноземні мови (зокрема у 8-х класах замість 3-2 годин – 2 години).

Умови воєнного часу спричинили зміни у змісті навчання іноземних мов. За рахунок скорочення матеріалу підручників була введена воєнна тематика. У V-VI класах вивчалися окремі слова, а з VII класу розпочиналося систематичне вивчення воєнних тем. Рекомендувалося опрацювати наступні теми: Обмундирування та спорядження рядового й офіцера Червоної Армії. Захоплення полоненого й короткий допит його. Команда. Піхота. Артилерія. Авіація. Воєнно-морський флот. Танки. Повідомлення про хід воєнних дій. Пропонувалося виділити всю IV четверть на повторення пройденої тематики. Під час опрацювання воєнних тем передбачалося використання різних видів мовленнєвої діяльності: читання, перекладу, усного мовлення, письма.

На початку уроків із німецької, англійської та французької мов потрібно було проводити бесіди про воєнні дії на фронтах Великої Вітчизняної війни. Досить доцільним у виховному відношенні вважалося оформлення учнями, починаючи з V класу, лозунгів і плакатів патріотичного змісту. Читання у класі вчителем і самими учнями оповідань та епізодів про подвиги героїв Великої Вітчизняної війни також відіграло значну роль у досягненні виховної мети навчання іноземних мов: викликало в учнів бажання наслідувати кращих людей нашої країни, було засобом виховання у них мужності, відваги, а також пробуджувало ненависть до ворогів.

Щодо визначених у шкільних програмах цілей навчання іноземних мов, то у воєнні роки вони практично не змінилися, оскільки програма 1938 р. в основних рисах проіснувала до другої половини 40-х років. Тобто перевага надавалася рецептивним умінням [11: 3]. У період Великої Вітчизняної війни переклад з іноземної мови продовжував розглядатися не лише як засіб вивчення іноземної мови, а й як ціль навчання. У IX-X класах рекомендувалося займатися перекладами (усними і письмовими) текстів як спеціально воєнних, так і політичних та побутових, пов'язаних з тематикою боротьби проти фашистських загарбників.

Отже, у роки війни зосередження уваги на навчанні читання та перекладу й обмеження вимог до розвитку усного мовлення можна визначити як основний напрям розвитку цільового компонента навчання іноземних мов. Цей напрям стосувався виключно практичної мети навчання цих мов, а інші цілі у програмах для середніх шкіл чітко не виділялися. Лише в параграфі про навчання читання вказувалося на необхідність розвитку навичок роботи зі словником, тобто передбачалася загальноосвітня мета навчання іноземних мов. Сутність виховної мети полягала у вихованні, зокрема під час читання, безмежної любові й відданості до батьківщини, почуття солідарності з трудящими і пригнобленими народами всього світу, прагнення йти за прикладом героїв країни.

Після війни в країні розпочався відбудовний період, який вимагав нагальної підготовки спеціалістів середньої і вищої кваліфікації. У 1946 р. почали розроблятися проекти вдосконалення змісту іншомовної освіти. У річних звітах про роботу шкіл деяких областей за 1945-46 н.р. підкреслювалося, що в більшості шкіл учні погано читають іноземною мовою, не володіють усним мовленням, мають обмежений запас слів, не вміють застосовувати граматичні правила, а в ряді шкіл іноземна мова взагалі не викладається через відсутність учителів [12; 13]. Тому питання про корінне покращення вивчення і викладання іноземних мов вимагало спеціальних державних рішень.

17 квітня 1946 р. Рада Міністрів УРСР і Центральний Комітет КП(б)У прийняли постанову "Про поліпшення вивчення іноземних мов у семирічних і середніх школах УРСР", де пропонувалося більш раннє вивчення іноземних мов (III-IV класи), а також розширювався діапазон іноземних мов завдяки введенню, крім англійської, німецької і французької, ще й іспанської мови. Після проведення експериментальної роботи з викладання іноземних мов у III-IV класах 135 середніх шкіл обласних центрів УРСР, що дала позитивні наслідки і цілком себе виправдала, ця пропозиція підтвердилася виданням другої постанови від 23 липня 1947 р. "Про введення викладання іноземних мов у III-IV класах середніх шкіл Української РСР з 1947-48 навчального року" [14].

У постанові Ради Міністрів УРСР від 27 жовтня 1947 р. "Про поліпшення викладання іноземних мов у середніх школах УРСР" знову зазначалося, що викладання іноземних мов у школах перебуває на низькому рівні. Підкреслювалося також, що в школах вивчається переважно німецька мова (74,2 %), а англійська і французька – викладаються в незначній кількості шкіл (відповідно 13,8 % і 12 %).

Для ліквідації зазначених недоліків був визначений ряд заходів, серед яких абсолютно новими для вітчизняної школи були: встановлення офіційного співвідношення мов, що вивчаються у школі (англійська – в 45 % міських середніх шкіл, французька – в 20 %, німецька – в 25 %, іспанська – в 10 %); організація шкіл із викладанням ряду предметів іноземними мовами, а також ще раз наголошувалося на введенні викладання однієї з іноземних мов з 3-го класу всіх середніх шкіл УРСР.

Варто зауважити, що в перші повоєнні роки (1946-1948) все ще діяла програма 1938 р., до якої вносилися незначні зміни, які не впливали на зміст та цілі навчання іноземних мов.

Переважає навчання читання та розуміння текстів і обмеження усного мовлення в цільовій установці, на нашу думку, було обумовлено дією ряду причин:

По-перше, після війни настав період холодної війни з існуванням залізної завіси для людей. Безпосередні контакти з іноземцями стали мінімальними, а суспільство не потребувало осіб, які б володіли іноземною мовою.

По-друге, в галузі зовнішньої політики перші післявоєнні роки характеризувалися прагненням уряду та партії підвищити ідейно-політичний рівень народу, зокрема молоді. У зв'язку з цим у процесі викладання навчальних предметів значна увага зверталася на реалізацію загальноосвітніх і особливо виховних задач. Вирішувати ці задачі під час навчання іноземних мов найкраще було в роботі з ідеологічно витриманими текстами.

По-третє, при недостатній кількості кваліфікованих викладачів і великій наповнюваності класів не можливо було досягти позитивних результатів у навчанні усного мовлення. Така ж ситуація тривала у другій половині 40-х років, причому нестача кваліфікованих кадрів була ще більш відчутною.

Щодо III-IV класів середньої школи, то, за навчальним планом (1947 р.), на вивчення іноземної мови призначалося по 2 години на тиждень. У цих класах склалася тенденція до опанування учнями елементарних знань та умінь з тієї чи іншої іноземної мови. Автори програми надавали усному мовленню, а саме діалогічному, найбільшого значення. На наш погляд, таке рішення було правильним, оскільки це відповідало віковим особливостям учнів. Ми погоджуємося з думкою О.О. Миролюбова, який вважає, що стосовно інших видів мовленнєвої діяльності не виправдано підкреслювалася технічна сторона [1: 246].

Результати проведеного нами дослідження дозволяють зробити висновок, що протягом 30-40-х років минулого століття була вперше розпочата серйозна робота над змістом і цільовим спрямуванням іншомовної освіти. Цей процес супроводжувався почерговими прогресіями і регресіями, але загалом він позначив ті ключові моменти змісту навчання іноземної мови, котрі стали предметом особливої уваги в наступні десятиріччя.

Проблема розкриття змісту та визначення основних напрямів розвитку цільового компонента навчання іноземних мов у вітчизняній школі впродовж наступних етапів залишається маловивченою і потребує подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Миролюбов А.А. История отечественной методики обучения иностранным языкам. – М.: СТУПЕНИ: ИНФРА-М, 2002. – 446 с.
2. Бюлетень народного комісаріату освіти. – 1932. – № 42. – С. 1-6.
3. Александр В.М. Методика преподавания немецкого языка. – М. – Л.: Учпедгиз, 1934. – 194 с.
4. Программы средней школы. Русский язык. Украинский язык. Немецкий язык. – Харків: Радянська школа, 1933. – 35 с.
5. Программы средней школы (городской). Иностранные языки. – М.: Наркомпрос РСФСР, 1936. – 24 с.
6. Програми середньої школи. Іноземні мови (V-X класи). – К.: Радянська школа, 1938. – 32 с.
7. Щерба Л.В. Общеобразовательное значение иностранных языков и место их в системе школьных предметов // Советская педагогика. – 1942. – № 5-6. – С. 30-40.
8. Теннова Н. О воспитательной работе на уроках иностранного языка // Иностранный язык в школе. – 1939. – № 4. – С. 11-23.
9. Чаплина Е.К. Воспитание на уроках иностранного языка // Иностранный язык в школе: Сб. метод. статей. – М.: Учпедгиз, 1944. – С. 3-6.
10. ЦДАВО, ф. 166, оп. 15, спр. 2, арк. 112-113.
11. Програми середньої школи. Іноземні мови. – К. – Харків: Радянська школа, 1944. – 32 с.
12. ЦДАВО, ф. 166, оп. 15, спр. 184, арк. 70-71.
13. ЦДАВО, ф. 166, оп. 15, спр. 189, арк. 26-33.
14. ЦДАВО, ф. 2, оп. 7, спр. 5585, арк. 176-177.

Матеріал надійшов до редакції 07.09.2007 р.

Лытнева Т.В. Направления развития целевого компонента обучения иностранным языкам в содержании иноязычного образования в 30 – 40-х гг. XX в.

В статье на основании исторических источников и архивных материалов рассматривается содержание целевого компонента обучения иностранным языкам в отечественной школе в 30-40-х гг. XX в. и определяются основные направления его развития. Анализируются программы и учебные планы по иностранным языкам для средних школ.

Lytnyova T.V. The Trends of the Aim Component Development of Foreign Language Teaching in the Foreign Language Education Contents in the 30 – 40s of the 20th century.

The article considers the contents of the foreign language teaching aim component in the native school in the 30-40s of the 20th century on the basis of historical sources and archive materials. The main trends of the aim component development are defined. The syllabus and curriculum of foreign language teaching are analysed.